

M.FƏRAQİNİN ŞEİRLƏRİNDƏ FORMA VƏ MƏZMUN YENİLİYİ**F.A.ƏHMƏDOVA*****Bakı Dövlət Universiteti***

Hər bir şairin özünəməxsusluğunu, təkrarsızlığını bildiren başlıca göstərici onun üslubu olduğu üçün Məxdumqulu Fəraqinin dil, üslub özəlliyinin öyrənilməsi onun yerini müəyyənləşdirməkdə əsas şərtidir. Şeirlərinin çoxunu heca və əruz vəznində yazan şair klassik şairlərin işlətdikləri bədii ifadə vasitələrindən geniş şəkildə yararlınsa da, xalq ədəbiyyatından gələn deyimlərdən, atalar sözlərindən bol-bol istifadə edib.

Təhlillər göstərir ki, M.Fəraqi klassik şeirlə xalq şeiri arasında bir körpüdür. Bu körpü onun dilində daha çox nəzərə çarpır. Dilinin sadəliyi, axıcılığı ilə seçilən M.Fəraqidə ərəb-fars tərkibləri klassik şairlərin dilinə nisbətə olduqca cüzidir:

Patıxax kim zulmu-jabr etse bilin,
Bereketi qitqey bu əlem əxlinin.
Erləri – suvlar. Aqaçlar, ey emin.
Nalış etqeyler xeme, ruyi – zemin.
Uşbu jabr zulmdan ey biru – bar,
Quradık biz, barçalarmız xəkisar. (1, 34)

Məxdumqulu Fəraqinin atası, Dövlətməhəmməd Azadının bu şeiri kifayətdir ki, klassik şairlərlə Məxdumqulu poeziyasının dilindəki fərqi hiss edək.

Onun şeirləri özünün forma və şəkli baxımından xüsusi ilə seçilir. Bu özünəməxsusluğu yaradan faktik və nəzəri bazanın xalq şeiri olduğu əsas olaraq götürülür.

Bütün bunlar sübut edir ki, M.Fəraqinin fikir və düşüncə sistemi ümummilli düşüncə sistemi ilə bağlı olduğu kimi, dili və düşüncələrinin də açağıdır.

Məxdumquluya qədər olan ədəbiyyat özünə təzə janr – forma axtarırdı. Bu ədəbi axtarışlar şairin qoşmalarının üzərində bərqərar oldu. Beləliklə də, Məxdumqulu ilə ədəbiyyata gələn bu janr sonrakı yarım əsr içərisində əsrləri aşıb gələn qəzəl janrını sıxışdırıb çıxarmağa başladı (2, 18).

M.Fəraqinin şeirləri bədii baxımdan da çox orijinaldır. Onun şeirlərində səs, səslərin ahəngi və bu ahəngin yaratdığı bir musiqi vardır. O, hər sözə diqqətlə yanaşmış, şeirlərinin musiqili olmasına ayrıca diqqət yetirmişdir.

Məlumdur ki, şeiri şeir edən əsas komponentlərdən biri də şairin sözə münasibəti məsələsidir. Sənətkarın söz ehtiyatı nə qədər zəngin ol-

sa, müəllif öz istəyinə daha tez çata bilər. Ona görə də, lirik şeirdə və poeziyada obrazlılıq, bədiilik çox vacib bir keyfiyyətdir. Ümumiyyətlə, metaforiklikdən, bədii təsvir vasitələrindən yaradıcı şəkildə istifadə edən müəlliflər öz əsərlərində sadəliyə, xəlqiliyə, sözün möcüzə və seyrinə geniş meydan vermiş olurlar. Bu baxımdan məcazlar, epitetlər, təzadlar, xalq deyimləri poetik əsərin təsirliliyini bariz şəkildə dolğunlaşdıran amillərdən sayıla bilər. Obraz, hadisə və əhvalat epitetlə səciyyələndirilir, epitet fikir, arzu, həvəs və əhvali-ruhiyyə oyadır. Epitet varlığının bütün keyfiyyətlərini yox, onun bir zəruri cəhətini göstərir.

Obrazlı dilə malik olan M.Fəraqi poetik düşüncələrin, böyük arzuların bədii ifadəsi üçün daima münasib, əlverişli formalar axtarıb tapmağa səy göstərmiş, sözü məharətlə yerində işlətməyi bacarmışdır. Məxdumqulunun şeirlərinin dili bütünlüyü ilə müasirdir.

Fəraqi xəlqi şairdi. Onun poeziyasının xəlqiliyi yalnız ənənədə deyil, həm də onun novatorluğundadır. Şairin novatorluğu bədii dillə gerçəkliyin təzahüründə daha çox görüldüyünə görədir ki, onun xəlqiliyi ilə novatorluğu arasında güclü əlaqə vardır. Poeziyasının milli müəyyənliliyi də bunda – ənənə, milli dil və milli gerçəkliyin sintezində reallıq tapır. Sənətkarın xəlqiliyi onun novatorluğunu çəkib aparır. Şairin novatorluğunu yeni tarixi epoxa, cəmiyyətin inkişafının tarixən yeni mərhələyə daxil olması əsaslandırır. M.Fəraqi poeziyasındakı novatorluğun mənbəyi onun xəlqi mahiyyəti ilə realist məzmunundadır. Yeni ədəbi zəmin, axtarıqların və tapıntıların da mənbəyi bundadır. Novatorluq yeni ədəbi bünövrə üzərində milli ədəbi mühitdə şüurlu və səmərəli axtarıqlar nəticəsində meydana gəlir. M.Fəraqi güclü ənənələrə malik novator şairdir. Onun novatorluğu qabaqcıl ənənələr üzərində yetişmiş, milli və bəşəri ənənələrin inkişafı zəminində formalaşmışdır. Onun novatorluğu sosial gerçəkliyin ifadəsində qabarıq duyulur; novatorluğun bu və ya digər tərəfləri də sosial həyata yanaşmaq fərdiyyətində üzə çıxır.

Şair türkmən dilinin emosional imkanlarından, zəngin leksikonundan bacarıqla istifadə etmiş, yeni söz və ifadələri cəsarətlə şeirə gətirmiş, qafiyənin struktur cəhətdən inkişafını həmin sözlər hesabına gücləndirmişdir. Onun poeziyasında yeni söz və ifadələr hesabına əlvan qafiyə xüsusiyyətləri meydana çıxmış, sonrakı şeirin quruluşunda ənənə çevrilmiş yeni qafiyələrin meydana gəlməsinə imkanlar açmışdır. M.Fəraqinin xəlqi dili sosial həyatın ifadəsində poetik gözəlliyini qoruyub saxlayır. Onun şeir dili milli dilin zəngin xəzinəsinə münasibətdə də ənənəyə söykənir. Şairin bədii dili xalq dilinə məxsus milli koloriti ehtiva etdiyinə görə də xəlqiləşir, ideya-estetik məzmun xalq təfəkkürünə əsaslanır.

Məxdumqulunun yaradıcılığında xəlqilik forma əlamətlərində, ənənədə deyil, həm də təzə, tərəvətli həyat hadisələrində və sənətkarın onlara həssas münasibətində təzahür edir.

M.Fəraqi poeziyasının xəlqiliyi sosial hadisələrin ifadəsində mahiyyət və məzmunu daha da dərinləşdirir. Sənətkar həyata vahid yaradıcılıq üslubu ilə yanaşır, zamanın, tarixi gerçəkliyin ahəng və xüsusiyyətləri, xalqın milli mənəviyyəti, adət-ənənə, etnoqrafiya və psixologiyası canlı lirikasında, lirik janrın müxtəlif formalarında ifadə edir.

M.Fəraqi milli ideyaları ictimai-bəşəri ideallar səviyyəsinə qaldırır. Həmin idealların ifadəsində məzmun novatorluğu ilə bərabər, forma yenilikləri də diqqəti cəlb edir. Ona görə də şairin xəlqiliyi milli olduğu

qədər bəşəridir.

M.Fəraqi lirikasında vətənpərvərlik, təbiət lirikası ilə yanaşı fəlsəvilik, ictimai-siyasi, coşğun-realist pafos, məhəbbət və eşq, sözün həqiqi mənasında, vətəndaşlıq qayəsi və bütün bunların hamısının fəvqündə dayanan müasirlik, aktualıq, vətən və xalq mənafeyinin uca tutulması onu bütün zamanlar üçün əbədiyaşar etmişdir.

Məxdumqulu söz üstündə, əsərlərinin dili üzərində əsən, böyük məsuliyyət hiss edən şairdir. O, bədii əsərin formasına biganə qalan şairlərdən deyildir. O, hər sözü, hər kəlməni bir zərgər dəqiqliyi ilə cilalamağı, hər kəlmənin üzərinə dönə-dönə qayıtmağı çox xoşlayır. O, həmişə özünə qarşı tələbkar olmaqla yanaşı, heç vaxt özündən müştəbeh olmazdı. Elə bu xüsusiyyətlərinə görə də onun şeirləri xalqının dilinin əzbərinə çevrilmişdir. Onun əsərləri bu cəhətdən həmişə özünün siqləti, aforistik ifadə tərzü, fəlsəfi tutumu, düşündürücü mündəricəsi ilə dövrünün şairlərindən fərqlənirdi; onda Şərq klassiklərinin ruhu, doğma xalqının nəfəsi, qəhrəmanlıq pafosu dialektik bir vəhdətdə təzahür etməkdədir.

Sənətin qanunlarını gözəl bilən Məxdumqulu böyük hərflərlə yazılmış İNSANı yaradıcılığının bütün zamanlarında, bütün mərhələlərində şeirlərinin cazibə mərkəzində saxlamış, hansı mövzuda yazmasından asılı olmayaraq insanı, vətəndaşlığı ön plana çəkmişdir. Bu motiv onun əsərlərində istənilən canlı və cansız amilləri poetikləşdirir, yeni mənə və məzmun kəsb edir, bir növ insaniləşir və insanı dərk etməyə kömək edir. Şair bu amillərə yeni gözlə baxır, onu həm poetikləşdirir, həm də fəlsəfiləşdirir.

Şeirlərində millilik və bəşəriyyəti birləşdirən Məxdumqulunun dili əvvəlcədən də qeyd etdiyimiz kimi onun dövründə yaşayan və ondan əvvəlki dövrlərdə yaşayan şairlərin dilindən fərqlidir. O, şeirlərini doğma xalqının anlaya, başa düşə biləcəyi və zövq ala biləcəyi bir tərzdə yazmış, danışmaq dilinin zənginlikləriylə birlikdə ədəbi sənətlərdən, klassiklərdən və təbii ki, xalq yaradıcılığından aldığı təsiri burada hiss etdirmişdir.

Ən yaxşı sənət əsərlərində dövrün, zamanın vacib və aparıcı problemləri ümumiləşdirilir, bəşəri ideyalar təbliğ olunur, yüksək insani hisslər qələmə alınır. Bu cür əsərlər güclü bədii təsirə malik olur, sənətkar axtarışlarının səmərəli nəticəsi kimi diqqəti cəlb edir. İstedadla yazılmış əsərlər yalnız onun müəllifini tanıtmır, xalqını tanıdır, onu şöhrətləndirir, milli sərvət rolunu oynayır. Məhz M.Fəraqi də öz xalqını bütün dünyaya tanıtmışdır. Onun əsərləri bu gün də türkmən xalqının əvəzolunmaz milli sərvəti sayılır.

Sənətkarlıq anlayışı konkret olduğu qədər də genişdir. Bu, özünəməxsus bütöv bir aləmdir ki, bu aləmi yaşamağı ölməz Məxdumqulu yaşaya bildi. Onun əsərləri ona görə əbədiyaşardır ki, bunlar yüksək sənətkarlıq texnikası ilə yazılıb. Və sözü qiymətləndirməyi bacaranlar bu sənətkarlıq qarşısında hər zaman baş əyiblər.

Sənətkarlıqdan, poetik texnikadan söhbət düşdükdə bir sual yaranır: insanları şeir-sənət aləminə nə gətirir? Bu meydana ayaq açanlar, əlinə qələm alanlar hansı qruplara bölünür? Zənnimizcə bunun bir neçə cavabı var:

1. Həvəskarlar, təqlidçilər və ya epiqonçular.
2. Poetiklik və obrazlılıqdan məhrum, məzmunсуz və ideyasız, mücərrəd cizmaqara müəllifləri və ya «yenilikbazlar».

3. Sözün cıdır meydanına coşqun fitri istedadı ilə, sonsuz xalq və vətən sevgisi ilə gələn, öz fərdi üslubu ilə tanınan və dövrün, tarixin və milli ideyaların sifarişini yerinə yetirən yaradıcılar.

M.Fəraqi də sənət aləminə məhz sonuncu bəndəki xüsusiyyətlərlə gəlmişdi. Yəni onun istedadı inkar olunmaz, millətə və dövlətə olan sevgisi danılmazdır. Özünəməxsus üslub gətirən şair bunu yalnız forma cəhətdən deyil, həm də məzmun cəhətdən etmiş oldu. O, bütün ömrünü məhz bir milli ideyanın – xalqın birləşməsinin reallaşmasına sərf etdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, ədəbiyyat nümunələri tarixi şəraitdə, ədəbi mühitdə yaranır. Əsl ədəbiyyat nümunəsi odur ki, o həm tarixi şəraitə uyğun olsun, həm də ədəbi mühitin tələblərinə cavab verməklə yanaşı ondan üstün olsun. M.Fəraqi yaradıcılığında təkrar-təkrar belə nümunələrin, sözün əsl mənasında mükəmməl poetikanın şahidi olur.

Ümumiyyətlə, sənətkarlıq yetkin fitri istedad, sənətkar, söz, söz əzabını daşıya bilmək bacarığı, sözün zamanı, sözün məkanı, zamanın sözü, məkanın sözü, sözün əxlaqı, sözün mədəniliyi, fərdi üslub, poetik obrazlılıq, sözün təməl daşı, sözün bədii dəyəri və fərdi məcazlar anlayışlarının vəhdətindədir. M.Fəraqi də bu vəhdəti yarada bildiyi üçün əsl sənətkardır. Bu, sözün istənilən məna qatında özünü doğruldur: o, millət sevgisində, vətən sevgisində sənətkardır, yəni bu sevgi üçün o, bütün qüvvələrini maksimum dərəcədə mərkəzləşdirmişdi, o, ictimai xadim kimi də sənətkardır və nəhayət, o məhz şair kimi sənətkardır. Elə bütün bu cəhətlərinə görə də onun yeri türkmən tarixində, türkmən ədəbiyyatında və türkmən xalqının qəlbində əvəzolunmazdır.

Şairlik Tanrı vergisi, şeir isə Tanrı avazı olduğu üçün müqəddəsdır. Bu müqəddəslik onun təsir gücündədir. Şeirin təsir gücü isə daxili qafiyələrin, paralel cümlələrin, təkrirlərin, musiqililiyin hesabına yaranır. M.Fəraqinin yalnız hecada yazdığı şeirlər deyil, həm də əruzda yazdıqları musiqili, axıcı, daxili qafiyələrlə zəngin, alliterasiyalı və ahəngdardır.

M.Fəraqi üçün mövzu məhdudluğu yoxdur. Mövzu əlvanlığı, həm də seçilmiş mövzunun orijinal işlənmə tərzini onun yaradıcılığını səciyyələndirən cəhətlərdəndir. Həyatının tipik və səciyyəvi hadisələrini qələmə alan şair, bu həyat faktını yaradıcılıq təxəyyülündən keçirir, onu qəlbə və şüurə, duyğuya, dünyagörüşə təsir göstərən bədii-estetik məzmunə çevirir. Onun poeziyasında ənənəvi mövzular işlənir, lakin mövzunun bir qismi yalnız onun özünə məxsusdur, yəni onları məhz M.Fəraqi görüb, M.Fəraqi mənalandırıb. Belə məqamlarda mövzu orijinallığı, ideya-məzmun orijinallığı, poetik forma yenilikləri ilə uyğun gəlir.

Bildiyimiz kimi poeziyanın əsas obyektı insandır, onun fikri, hiss və duyğularıdır. M.Fəraqi şeirlərində geniş ictimai-əxlaqi və bədii ümumiləşdirməyə qüvvətli meyl var. Onun poeziyasında sərt həyat həqiqətləri yüksək vətəndaşlıq cəsarəti ilə səsləşir. Cəsarətli şair həqiqətə birbaşa öz münasibətini bildirir. O, insan və həyat haqqında mühakimələr yürüdərkən, mücərrəd fəlsəfəçilik yolu ilə getmir, konkret fakt və hadisələrin xarakter əlamətlərini əks etdirməyə çalışır. Yaradıcı insanın mənəvi aləmi, əxlaqi, ictimai həyatdakı rolu, əməyə münasibəti məsələsi M.Fəraqini bir insan, bir şair kimi həmişə düşündürmüşdür. Onun şeirləri bu düşüncələrin və axtarışların nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Çünki yazıcının bütün yaradıcılığı onun şəxsiyyəti ilə dünyagörüşünün özünəməxsusluğu, həyat təcrübəsi və nəhayət onun bədii istedadının xarakteri

ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır.

M.Fəraqinin bir şair kimi şeir dili olduqca poetik və orijinaldır. Türkmən dili onun sözündə yenidən dünyaya gəldi, canlandı.

Məxdumqulu böyük şairdir. Onun lirik şeirləri özünün dünyanın bədii dərkənin inikasından, duyğu və düşüncələr aləminin, əhvali-ruhiyyəsinin ifadəsindən ibarətdir. Onun şair kimi sənətkar fərdiyyəti, yaradıcı şəxsiyyəti lirik yaradıcılığında daha bariz şəkildə meydana çıxır. İctimai varlığa və münasibətlərə, gözəlliyə, ictimai-siyasi hadisələrə fərdi baxış, bütün varlığın qavrayış və inikas manerası M.Fəraqi lirikasının əsas xüsusiyyətlərini təşkil edir. Məlumdur ki, əsil sənətkarın qələmindən çıxmış lirik şeirlərində dünyanı şairanə bədii idrak fərdi duyğu və düşüncələr aləmi, nəhayət şair əhvali-ruhiyyəsi və həyəcanlar ilə yüksək bədii səviyyədə ümumiləşdirilir ki, bu da güclü ictimai mənə kəsb edir. Məhz bu məqamda lirik şairin özünün şəxsiyyətinin kamilliyi vacib məqam kimi meydana çıxır. M.Fəraqinin yaradıcılığı və özü haqqında bəhs edən tədqiqatçılar təsdiqləyir ki, o, bir yaradıcı şəxsiyyət kimi zəngin mənəvi aləmə malikdir. Odur ki, M.Fəraqinin vətənpərvərlik və vətəndaşlıq duyğularının ifadəsinə həsr olunmuş şeirləri və digər məzmun və mündəricəli şeirləri tam səmimidir.

Bədii yaradıcılıqda ideya poetik təfəkkürün rəvənlənməsinə qida verən əsas amildir. Təbii ki, əsərdə yüksək ideyaların, aktual problemlərin qoyuluşu və lazımı səviyyədə bədii həlli ədəbi nümunələrin uğurunu təmin edən başlıca faktorlardandır. Başqa sözlə deyilsə, ədəbi təcrübənin ənənəvi yekunu, məntiqi qənaəti budur: bədii əsərin uğuru ülvi ideyaların yüksək sənətkarlıqla ifadəsindədir. Məhz bu qənaətləri M.Fəraqinin istənilən şeirində, istənilən misrasında görmək çətin deyil.

O, şeirinin bədii materialını həyatın özündən alıb. Müəyyən sentimental ovqatın təzahürü, romantik duyğuların önə çıxdığı məqamlarda belə, şair tamamilə reallığa sadıq qalır və poetik sözlə ifadə etməyi istədiyi məsələləri tam mənasilə həyatın özündən gələn təbii duyum və deyim tərzilə canlandırır.

Geniş diapazonu, erudisiyası M.Fəraqiyə ömrünü tam dolğunluğu ilə poeziyaya gətirməsinə, bir şəxsiyyət kimi kamilləşməsinə imkan vermişdi. Bununla belə o, ömrü boyu özünə qarşı son dərəcə tələbkar olmuşdur. Çünki o, bir sənətkar və bir ictimai xadim kimi öz üzərinə götürdüyü vəzifənin nə qədər məsuliyyətli olmasını dərinləndirirdi. Elə bu səbəbdən də, doğma xalqına, vətəninə bağlı olan şair üzərinə götürdüyü tarixi və ədəbi missiyaların ağırlığını bir an olsun belə unutmurdu. Özünü dərk edən gündən onun bütün ruhunu və varlığını sarmış vətən və millət sevgisi naminə boynuna götürdüyü missiyalara ömrünün son dəqiqəsinədək sadıq qaldı.

Şairin poeziyası öz mahiyyəti etibari ilə novator poeziyadır. Ancaq bu novatorluq zahiri görkəmdə, formada, üzdə deyil əsas ruhda, mayada, mahiyyətdədir; həm də bu novatorluq köhnənin, keçmişin müsbət ənənələrinin inkarı şəklində yox, təsdiqi, davamı və inkişafı zəminində təzahür edir.

M.Fəraqi köhnə poetik formalarda belə həmişə yeniliyə, novatorluğa can atan və ona müvəffəq olan şairdir.

QEYDLƏR

1. Аширов А. Туркменские поэмы XVIII века. Ашхабад: Ылым, 1990, 112 с.
2. Sediverov Q. XVIII-XIX asır türkmen edebiyatında qazal janrı. Filol. ilim. kand. dien alimlik derej. almak için yazılan dissert. avtoreferatı. Aşqabat, 1994, 24 s.

ФОРМАЛЬНАЯ И СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ НОВИЗНА СТИХОВ М.ФАРАГИ

Ф.А.АХМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

М.Фараги прославился как создатель неповторимых образцов лирики, оригинальных литературных приемов, новых форм выражения в туркменском стихотворчестве. Будучи недостижимым новатором в области содержания, поэт, к решению многих актуальных вопросов приходил путем содержательных и формальных находок. Все эти поиски находят отображение в статье.

FORMAL AND CONTENTS NOVELTY OF M.FARAGI'S VERSES

F.A.AKHMEDOVA

SUMMARY

M.Faragi gained fame as a creator of the original samples of lyrics as well as a creator of the peculiar literary ways and forms of expression in Turkmenian verses creation. The poet which stood on the peak of the originality in his poetical searches approached to the solution of many actual problems by the new formal and contents findings. All these features of his poetical efforts found reflection in the represented article.